

K. MARXI JA F. ENGELSI TEOSTE HARULDASED VÄLJAANDED TRÜ TEADUSLIKUS RAAMATUKOGUS

K. Lepik

K. Marxi ja F. Engelsi teoste väljaannetest on muutunud bibliograafilisteks haruldusteks nende eluajal ilmunud väljaanded. Samuti peetakse Nõukogude Liidus haruldasteks neid marksismi-leninismi rajajate teoseid, mis anti välja tsaari-Venemaa rasketes tingimustes. Käesolevas artiklis käsitletakse TRÜ Teaduslikus Raamatukogus säilitatavaid K. Marxi ja F. Engelsi teoste haruldasi väljaandeid, millel oli kaalukas osa marksismi rajajate ideede tutvustamisel.

Eluajal ilmunud töödest on kõige tähtsamal kohal esitrükid. TRÜ Teaduslikus Raamatukogus on vanimaks F. Engelsi artikleid sisaldavaks väljaandeks «Morgenblatt für gebildete Leser». Seda päevalehte anti välja Tübingenis ja Stuttgardis 1807—1865. 1838. a. asus Engels Breмени suure kaubakontori teenistusse. Sealt ta saatiski päevalehele artikleid, mis ilmusid 30. juulist 1840 21. augustini 1841. Sellest võiks järeldada, et Engels oli ajalehe kaastööliseks terve aasta. Kuid lähemal vaatlemisel selgub, et näiteks augustis 1841 avaldatud artikkel «Eine Fahrt nach Bremerhafen» on kirjutatud aasta varem, kui ta ilmus. Nimelt kirjeldab Engels oma õele Mariale 7. juulil 1840. a. saadetud kirjas sõitu Bremerhavenisse, kusjuures kirjas toodud asjaolud langevad kokku artiklis toodutega.¹ On tõenäoline, et ka artikkel kirjutati samal ajal.

Artiklis «Eine Fahrt nach Bremerhafen» puudutab Engels teravat sotsiaalset probleemi, Saksa talupoegade väljarändamist Ameerikasse. Võib arvata, et ajalehele saadetud artiklid sisaldasid rohkemgi kriitikat tolleaegse ühiskonna aadressil, mida aga toimetus ei avaldanud. Sellele viitab kas või märkus ajalehele saadetud esimese artikli lõpus: «Järgnevalt Bremerhavenist ja Breмени sotsiaalsest olukorrast», millega artikkel lõpebki.

¹ K. Marx, F. Engels. Historisch-kritische Gesamtausgabe. I Abt., Bd. 2. Berlin, 1930, S. 589—590.

Autorit märkimata on ajalehes avaldatud rahvamuinasjutu ainetel kirjutatud «Der Ratsherr von Bremen».² Selle kuuluvust Engelsile tõendab asjaolu, et tol ajal ei olnud ajalehel peale Engelsi ühtegi kaastöötajat Breemenist.

Engelsi korrespondents kajastas Breemeni olustikku ja sündmusi mitmekülgsest: teater, muusika ja kirjandus, kaubandus ja laevandus, pühad ja ajalehed, kirikutülid ja sõjamanöövrid. On ainult üks kõrvalpõige Breemeni temaatikast, nimelt avaldati ajalehes tema kirjutatud ood kirjaniku ja teatritegelase Karl Immermanni surma puhul.

Raamatukogule osteti ajaleht 1855. a. Tartu ülikooli raamatukaupmehelt E. Karovilt. Eesti NSV teistes raamatukogudes seda väljaannet ei leidu. Ajalehes avaldatud Engelsi korrespondentsi ei ole vene keelde tõlgitud.

K. Marxi ja F. Engelsi töid avaldati noorhegellaste ajakirjas «Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst», mis ilmus Leipzигis A. Ruge toimetusel. 1842. aasta juulis avaldati F. Engelsi artikkel «Alexander Jung. Vorlesungen über die moderne Literatur der Deutschen». See on üks Engelsi publitsistlikest töödest, milles ta võitleb ideelisuse eest kirjanduses, astub välja «kuldse kesktee» filosoofia vastu, kritiseerib kirjanduslikku rühmitust «Noor-Saksamaa». Artikkel tähistab F. Engelsi lõplikku lahkulöömist sellest rühmitusest.

1842. a. augustis ilmus ajakirjas ka K. Marxi artikkel «Noch ein Wort über: «Bruno Bauer und die akademische Lehrfreiheit von Dr. O. F. Gruppe. Berlin 1842»», milles ta toetab noorhegellaste kriitikat evangeeliumi kohta. Ajakirja sai raamatukogu annetusena Tartu gümnaasiumi kreeka keele vanemõpetajalt Claus Mohrilt. Seega on tegemist K. Marxi ja F. Engelsi töödega, mis jõudsid Tartu ülikooli raamatukokku kõige varem, juba 1843. aastal.

F. Engelsi üheks silmapaistvamaks tööks on 1845. a. Leipzигis O. Wiegandi kirjastusel ilmunud «Die Lage der arbeitenden Klasse in England». Raamatukogule osteti see raamatukaupmees F. Klugelt teose ilmumisaastal. F. Engels elas Inglismaal 1842. a. novembrist 1844. a. augustini. Ta õppis tundma Inglismaa majanduslikku, sotsiaalset ja poliitilist süsteemi. Isiklike tähelepanekute ja trükis avaldatud materjalide alusel kirjutaski Engels oma kuulsa teose. V. I. Lenin märkis, et ka enne Engelsit olid väga paljud kujutanud proletariaadi kannatusi, aga Engels oli esimene, kes näitas, et proletariaat aitab ennast ise.³ Et raamat ei käsitlenud Saksamaad, siis raamatu levikule takistusi ei tehtud. Vene Välisinsensuuri Komitee aga mõistis teose hoopis

² 23.—26. Dez. 1840, Nr. 306—309.

³ V. I. Lenin. Teosed. 2. kd., lk. 8.

ulatuslikumat mõju ja tema 1871. aasta otsus 1848. aastal ilmunud teise trüki kohta oli: keelata.

1847. a. juulis ilmus Brüsselis Fogleri väljaandel prantsuse keeles 800 eksemplaris K. Marxi «Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon». Raamatukogule osteti teos 1848. a. Tartust E. Karovi raamatukauplusest. K. Marx kritiseerib teravalt P. J. Proudhoni idealistlikke vaateid ühiskonna arengule, tema idealistlikku dialektikat ja väikekodanlikke vaateid majandusele.

Austria-Itaalia-Prantsuse sõja ajal 1859. aastal tegutses Louis Bonaparte'i anastusliku poliitika teostamiseks agentuur, kuhu kuulus ka Saksa väikekodanluse partei liider Karl Vogt. Et Augsburgis ilmuvas reaktioonilises ajalehes «Allgemeine Zeitung» oli trükitud K. Vogti kohta käiv paljastav artikkel, siis kaebas ta ajalehe toimetuse kohtusse. Karl Marx astus ajalehe kaitseks välja rea avaldustega. Ajalehe toimetusele saadetud kirjas ta märgib: «Niikaua kui ma olen esinenud ajakirjanduses, olen ma kallale tunginud ajalehele «Allgemeine Zeitung» ja «Allgemeine Zeitung» on kallale tunginud minule. Kuid see ei sega mind vastavalt oma võimetele aitamata ajalehte sel juhul, kui ta täidab vastavalt minu veendumustele esimest ajakirjanduse kohust — paljastada šarlataansus.»⁴ Ajaleht telliti raamatukogule Leipzigi raamatukaupmehelt K. F. Köhlerilt.

1865. a. ilmus Hamburgis F. Engelsi brošüür «Die preußische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei». See on suunatud sakslaste vastu, kes toetasid Bismarcki Saksamaa taasühendamise reaktioonilisi meetodeid. Töö oli kirjutatud Saksa töölisklassi taktika põhjendamiseks seoses riigis valitseva revolutsioonisituatsiooniga. Raamatukogule osteti brošüür 1866. a. E. Karovilt.

Raamatukogus leiduvateks haruldasemateks väljaanneteks on K. Marxi teose «Das Kapital» kolme köite esitrüki. K. Marx töötas läbi ja konspekteris üle 1500 teose. A. 1857—1858 valminud käsikirjast avaldas ta 1859. a. oma peateose esimese osana raamatu «Zur Kritik der politischen Oekonomie» (ka see raamat on olnud TRÜ Teaduslikus Raamatukogus, kuid pole säilinud). Jätkates täiendamist ja täpsustamist, valmis K. Marxil a. 1861—1863 uus ulatuslik käsikiri. See oli «Kapitali» kõigi nelja köite sisu esimene süstemaatiliselt läbitöötatud visand. Selle käsikirja koostamisel tekkiski K. Marxil idee koguda oma uurimistöö tulemused 4-köitelisse väljaandesse üldpealkirja all «Das Kapital» ja anda sellele alapealkiri «Zur Kritik der politischen Oekonomie». A. 1864—1867 töötas K. Marx käsikirja veel kord põhjalikult läbi. 1866. a. jaanuarist 1867. a. aprillini viimistles K. Marx esimese köite käsikirja, mis ilmus O. Meissneri kirjastusel Hamburgis 14. septembril 1867 tiraažiga 1000. K. Marx nimetas

⁴ «Allgemeine Zeitung» 27. Okt. 1859, Nr. 300.

«Kapitali» I köidet kõige kohutavamaks mürsuks, mis kunagi on lastud kodanluse pähe.⁵ 1867. a. osteti «Kapitali» I köide raamatukogule Tartust, E. Karovi raamatukauplusest.

Esimest korda langetati otsus «Kapitali» I köite kohta Välis-tsensuuri Keskkomitees 1871. a., millal tsensor Schulzi ettekande järgi teos kui rangelt teaduslik, raske ja vähe kättesaadav lubati Venemaal nii algkeeles kui ka tõlkes. «Kapitali» II ja III köide ei ilmunud K. Marxi eluajal. II köite käsikiri oli autori poolt trükiks ette valmistamata. Seda tööd hakkas tegema F. Engels, kes kirjutas J. Beckerile: «Mulle on see töö meeldiv, sest ma olen jälle koos oma vana sõbraga»⁶. Haiguse tõttu tuli Engelsil käsikiri lamades dikteerida sekretärile. «Kapitali» II köide ilmus 1885. a. Hamburgis. Tartu ülikooli raamatukokku jõudis teos samal aastal, osteti Karovilt. Tsensuur ei keelanud «Kapitali» II köite ilmumist.

Kohe pärast II köite ilmumist hakkas F. Engels III köidet trükiks ette valmistama. Kolmandik käsikirjast oli mustandis, ühest peatükist oli säilinud ainult pealkiri. Kõigepealt tuli käsikiri dikteerida sekretärile, mis vältas terve aasta. 1888. a. sai Engels hakata käsikirja ümber töötama, osalt tuli hoopis uuesti kirjutada. Tööd takistasid muud ülesanded ja haigestunud silmad, nii et III köide võis ilmuda alles 1894. a. Raamatukogu ostis teose Tartu ülikooli poliitilise ökonomia prof. A. Miklaševski kogust 1921. a.

Kui 1890. a. ilmus «Kapitali» I köite neljas väljaanne, siis tegi tsensor ettepaneku lubada see ilma K. Marxi kahe eessõnata. Kuid Välis-tsensuuri Keskkomitee otsus kõlas: «Seoses marksismi levimisega Venemaal keelata kogu teos.» See otsus aga ei käinud «Kapitali» II köite ja prantsuskeelse väljaande kohta. Seoses III köite ilmumisega arutati Peterburi Tsensuurikomitee istungil 15. märtsil 1895 teose saatust. Määruses öeldi, et võib lubada originaalkeeles kõik 3 köidet, samuti tõlkeid võõrkeeltesse. Venekeelseid tõlkeid ei peetud soovitatavateks. Välis-tsensuuri komitee nõustus selle otsusega. Kuid Trükiasjanduse Peavalitsus keelas oma 24. mai 1895 otsuses kõik 3 köidet. Neid lubati teaduslikuks tööks avalduste põhjal või ainult usaldusväärsetele inimestele. Samuti keelati venekeelsete väljaannete kordustrukid. Siiski leiti väljapääs. Nimelt ei olnud midagi öeldud III köite ilmumise kohta vene keeles. Kui see 1896. a. ilmus, pöördus Välis-tsensuuri Keskkomitee kirjalikult Trükiasjanduse Peavalitsuse poole, kus ta märgib, et müügil oli «Kapitali» II ja III köide vene keeles, ja küsib, mida teha «Kapitali» saksakeelsete väljaannetega. Trükiasjanduse Peavalitsusel ei jäänud muud üle kui 24. mail

⁵ К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. Т. 31, с. 453.

⁶ К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. Т. 36, с. 24.

1897 anda luba saksakeelsete väljaannete vabaks levikuks.⁷ Ülikooli raamatukogus leiduvale «Kapitali» I köite esitrükile on löödud tempel «Verboten» (keelatud) ajavahemikul 1890—1897 ja II köitele 1895—1897.

Raamatukogus leidub Jenas 1892. a. ilmunud väljaanne «Handwörterbuch der Staatswissenschaften» IV köide, millele kirjutas F. Engels artikli «Marx, Heinrich Karl». Elulugu on varustatud K. Marxi tööde bibliograafiaga.

Järgnevalt nendest väljaannetest, mis ilmusid K. Marxi ja F. Engelsi eluajal kordustrukkidena.

1871. a. novembris teatas O. Meissner K. Marxile, et «Kapitali» I köite esimene väljaanne on läbi müüdud. K. Marx tegi teisele väljaandele terve rea muudatusi, millest ta kirjutab järeلسõnas. Et väljaanne oleks kättesaadav, anti ta välja vihikute kaupa. I vihik nägi päevavalgust 1872. a. juulis ja viimane, IX vihik 1873. a. veebruaris. Järeلسõnas kirjutas K. Marx: «Aru-saamine, mida «Kapital» nii kiiresti on leidnud saksa töölisklassi laiades ringkondades, on parim tasu minu töö eest.»⁸

K. Marxi «Kapitali» I köite prantsuskeelne väljaanne ilmus M. Lachatre'i väljaandel Pariisis 1872—1875 44 vihikus. Tõlkijaks oli M. J. Roy. Kuid tõlkimisest võttis vahetult osa ka K. Marx ise, tehes tekstis mitmeid muudatusi, täiendusi ja parandusi, muutes ka teose struktuuri. Väljaandel on seetõttu suur iseseisev teaduslik väärtus. Raamatukogus M. Lachatre'i väljaanne puudub, kuid on olemas sellega väga sarnane väljaanne. 1885. a. andis kirjastaja A. Oriol teist korda välja «Kapitali» I köite. Ta päris M. Lachatre'i kirjastuse ja seetõttu oli tal võimalik kasutada eelmise väljaande ladu, kuid ta tegi selles muudatusi.

1880. a. töötas F. Engels P. Lafargue'i palvel ümber «Anti-Dühringi» 3 peatükki iseseisvaks populaarseks tööks, mis trükiti esmakordselt Prantsuse sotsialistlikus ajakirjas («La Revue Socialiste») pealkirjaga «Socialisme utopique et socialisme scientifique». 1882. a. ilmus töö saksa keeles pealkirjaga «Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft». Viimane F. Engelsi eluajal ilmunud saksakeelne (neljas) väljaanne (ilmunud 1891. a.) on Tartu ülikooli raamatukogus. Sellele väljaandele kirjutas F. Engels 1891. a. eessõna, kus ta viitab mõningatele muudatustele võrreldes eelmiste väljaannetega.

F. Engelsi «Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und Staats» ilmus esmakordselt Zürichis 1884. a. Selle teose parandatud ja muudetud neljas väljaanne ilmus Stuttgartis 1892. a., millele F. Engels kirjutas eessõna 1891. a. TRÜ Teaduslikus Raamatukogus on viies ja kuues väljaanne, ilmunud

⁷ Сочинения К. Маркса в русской цензуре. — Дела и дни. Кн. I, 1920, с. 326.

⁸ К. Маркс. Kapital. I kd. Тлн., 1953, lk. 10.

vastavalt 1892. ja 1894. a. Need väljaanded on muutmata, võrreldes neljanda väljaandega.

«Anti-Dühringi» kirjutas F. Engels septembrist 1876 juunini 1878 ja see trükiti Saksa ajalehes «Vorwärts», eraldi raamatuna anti välja Leipzigiis 1878. a. Tartu ülikooli raamatukogus on kolmas, täiendatud väljaanne, mis ilmus Stuttgardis 1894. a. See keelati 1894. a. Välisetsensuuri Komitee poolt.

Raamatukogus on K. Marxi 1895. aastal ilmunud «Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850.» Sellise pealkirja all andis F. Engels välja artiklid, mis ilmusid 1850. a. ajakirjas «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue». F. Engelsi eessõna avaldamisega tekkisid raskused. Saksa sotsiaaldemokraatliku partei juhatus nõudis, et Engels pehmemdaks liiga revolutsioonilist tooni. Selle tulemusena Engelsi sõnade järgi eessõna «mõnevõrra kannatas». Samal ajal püüdsid sotsiaaldemokraatia liidrid näidata eessõna dokumendina, kus Engels revideerib oma vaateid töölisklassi poolt võimu ülevõtmise kohta. Eessõna anti täielikult välja alles 1930. a. NSV Liidus.

Venekeelsetest K. Marxi ja F. Engelsi teoste väljaannetest on raamatukogus kõige vanemaks «Kapitali» II osa. 1885. a. kevadel pöördus «Kapitali» tõlkija N. Danielson F. Engelsi poole palvega, et talle saadetakse regulaarselt II osa korrektuuri, mida Engels ka tegi. Tänu sellele võis «Kapitali» II osa ilmuda vene keeles 1885. a., samal aastal kui originaal. See oli marksismi rajajate ainus teos, mis 80-ndatel aastatel anti Venemaal välja legaalselt. Tsensuuri arvamus oli: «Käesolev teos on tõsine majanduslik uurimus, mis on arusaadav nii sisu kui ka esituslaadi poolest ainult spetsialistidele.»⁹ Kuid Politseidepartemang pöördus 1893. a. Trükiasjanduse Peavalitsuse poole palvega vaadata uuesti läbi «Kapitali» II köide. Tehti ettepanek s. seministrile, et «Kapitali» mõlemad köited on vaja lülitada teoste nimekirja, mida ei lubata kasutada avalikes raamatukogudes ja ei anta välja uusi trükke. Sellega minister nõustus.

1896. a. ilmus vene keeles «Kapitali» III osa. Kui Peterburi Tsensuurikomitee sai «Kapitali» III köite, siis leidis tsensor P. Matvejev, et raamat tuleb keelata. Sellega aga Peterburi Tsensuurikomitee ei nõustunud ja ettekandes Trükiasjanduse Peavalitsusele teatas, et see on tõsine majanduslik traktaat, mida vaevalt on vaja keelata, sest K. Marxi järeldused on jõudnud poliitilise ökonomia loengutesse. Seejärel Trükiasjanduse Peavalitsus nõustus.

K. Marxi «Poliitilise ökonomia kriitikast» anti vene keeles välja alles 1896. a. P. Rumjantsevi tõlkes ja A. Manuilovi toetusel pealkirjaga «Критика некоторых положений политической

⁹ Красный архив. Т. I (56). 1933, с. 10.

экономии». Raamatukogus on samal aastal ilmunud teine stereotüüpne väljaanne.

Nii K. Marxi «Kapitali» II ja III köide kui ka «Poliitilise ökonomia kriitikast» osteti raamatukogule 1897. a. Tartu raamatukaupmees Pariselt.

1894. a. ilmus Peterburis Engelsi «Происхождение семьи, частной собственности и государства» esimest korda vene keeles. Raamatukogus säilitatav 1895. a. ilmunud kolmas, parandatud väljaanne (teine väljaanne ilmus 1894. a.) on jäänud arvestamata V. Snejersoni teoses «Опыт библиографии произведений Ф. Энгельса и К. Маркса на русском языке» (M., 1924). Peale selle on raamatukogus veel kaks väljaannet 1899. aastast, mis ilmusid Peterburis ja Kiievis, ning 1904. a. Peterburis ilmunud väljaanne.

1897. a. ilmus ajakirjas «Научное обозрение» nr. 11 esimest korda Venemaal K. Marxi «Речь о свободе торговли». Sama ajakirja 1898. a. nr. 12 lisana ilmus K. Marxi «Заработная плата, цена и прибыль». 19. saj. lõpul ilmunud teostest on raamatukogus veel «Kapitali» I köite 1898. a. ilmunud väljaanne.

1904. a. andis B. Jakovenko esimest korda vene keeles välja «Anti-Dühringi» pealkirjaga «Философия. Политическая экономия. Социализм.» Peterburi Tsensuurikomitee leidis, et raamat kujutab endast lühikest, kuid selget ja lugejatele arusaadavat esitust Marxi õpetusest praeguse ühiskondliku korra asendamise kohta uuega.¹⁰ Vastavalt sellisele ettekandele Trükiasjanduse Peavalitsus keelas teose, kuid lubas lõpuks ilmuda parandatud redaktsioonis. Esimene täielik «Anti-Dühringi» tõlge ilmus 1907. a. Mõlemad väljaanded on ülikooli raamatukogus.

Vene revolutsioon 1905.—1907. a. äratas kõige laialdasemad rahvahulgas aktiivsele poliitilisele elule. 1905. a. oli valitsus sunnitud lubama välja anda revolutsioonilist poliitilist kirjandust, sealhulgas ka marksistlikku kirjandust. 1905. a. sügisel kaotati eeltsensuur hoopiski. 1905—1907. a. ilmus K. Marxi ja F. Engelsi teostest üle 150 venekeelse väljaande. TRÜ Teaduslikus Raamatukogus säilitatakse neist 52.

Kõige populaarsemaks väljaandeks Vene revolutsiooni aastatel oli «Kommunistliku partei manifest», mida anti 1905—1906. a. välja 15 korda 10 erineva pealkirjaga.

Raamatukogus leiduv kirjastuse «Молот» 1905. a. ilmunud väljaanne pealkirjaga «Философия истории» on täielikult moonutatud. Teksti on lühendatud, selles on tehtud ümberpaigutusi ja väljajätmissi, puudub eessõna. Puuduvad «Kommunistliku partei manifesti» tuntud lõpuread: «Proletaarlastel pole selles [s. t. revolutsioonis] midagi kaotada peale ahelate. Võita on neil aga terve maailm. Kõigi maade proletaarlased, ühinege!»

¹⁰ Красный архив. Т. IV (71). 1935, с. 14.

Eeltsensuuri tingimustes ilmunud «Kommunistliku partei manifesti» väljaanded olid kõik moonutatud. Üks selliseid on ka Odessas 1905. a. välja antud «Современная борьба классов», mille kohta käib Odessa kohtupalati otsus 17. dets. 1911 raamatu hävitamiseks. Kuid raamat on jõudnud siiski ülikooli raamatukokku.

A. 1905—1907 anti mitmed K. Marxi ja F. Engelsi teosed esmakordselt välja vene keeles. Nendest on Tartu ülikooli raamatukogus: F. Engelsi «Положение рабочего класса в Англии» (Спб., «Молот», 1905), K. Marxi «Кельнский процесс коммунистов» (Спб., «Молот», 1906), F. Engelsi «Жилищный вопрос» (Спб., «Донская речь», 1906), K. Marxi «К теории прибавочной стоимости», вып. I (Спб., изд. журн. «Обновление», 1906), V. I. Lenini poolt toimetatud ja eessõnaga varustatud «Письма И. Ф. Беккера, И. Дицгена, Ф. Энгельса, К. Маркса и др. к Ф. А. Зорге и др.» (Спб., изд. П. Дауге, 1907). Oma eessõnas näitas V. I. Lenin, milline tähtsus on K. Marxi ja F. Engelsi seisukohtadel Vene kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ajajärgul.

Mitmed K. Marxi ja F. Engelsi teosed anti välja esimest korda Venemaal, nagu Engelsi «Ludwig Feuerbach ja saksa klassikalise filosoofia lõpp» (ilm. E. Aleksejeva väljaandel 1905. a. Odessas pealkirjaga «От классического идеализма к диалектическому материализму»¹¹), K. Marxi «Классовая борьба во Франции 1848—1850» (Спб., «Молот», 1905), K. Marxi «18-ое Брюмера Луи Бонапарта» (Спб., «Молот», 1905), F. Engelsi «Революция и контрреволюция в Германии» kogumikus «К. Маркс. Исторические очерки. I» (Одесса, изд. Е. М. Алексеевой, 1905)¹², F. Engelsi «От утопии к научной теории» (Спб., «Молот», 1905).

Raamatukogus on K. Marxi «Palgatöö ja kapitali» esimene eestikeelne väljaanne, mis ilmus «Edasi» kirjastusel Peterburis 1906. a. 6000 eksemplaris. Peterburi kohtupalat määras oma otsusega 31. jaanuarist 1914 brošüüri hävitamisele.¹³

Pärast esimese Vene revolutsiooni lüüasaamist oli marksistliku kirjanduse väljaandmine äärmiselt raske. 1908.—1917. aastani anti välja kõigest 9 K. Marxi ja F. Engelsi raamatut (arvestamata nende artikleid ja kirju kogumikes ja ajakirjades). TRU Teaduslikus Raamatukogus säilitatakse nendest kahte. 1908. aastal ilmus «Kapitali» III köide kahes osas venekeelses tõlkes

¹¹ See väljaanne määrati Odessa kohtupalati otsusega hävitamisele.

¹² Vt. käesoleva artikli venekeelsete väljaannete nimestiku järjennr. 18. Ajalehes «The New-York Daily Tribune» ilmunud F. Engelsi korrespondentsi andis ekslikult oma isa nime all välja K. Marxi tütar Eleonore 1896. a.; ka see leidub raamatukogus.

¹³ Vt. F. Teder. Karl Marxi esimene teos eesti keeles. — Eesti Kommunist, 1966, nr. 12, lk. 8—12.

(V. Bazarovi ja I. Stepanovi toimetusel, A. Bogdanovi üldtoime-
tusel) Moskva Raamatukirjastuse väljaandel. «Kapitali» III köite
sellest väljaandest on raamatukogus olemas ainult teine osa.
1908. aastast on raamatukogus veel menševik P. Axelrodi toime-
tusel ja tema eessõnaga varustatud «Письма К. Маркса,
Фр. Энгельса и др. к Ф. Зопре и др.»

1910. a. ilmus Tallinnas J. Lilienbachi kirjastusel «Kapitali»
I köite esimese eestikeelse väljaande 1. vihik. Tõlke tegi O. Stern-
beck esimese prantsuskeelse väljaande järgi. Raamatukogule
osteti teos 1921. a. M. Hermannini raamatukauplusest.

Käesolevas artiklis on arvesse võetud need K. Marxi ja
F. Engelsi kuni 1917. a. avaldatud teoste haruldased väljaanded,
mis anti välja raamatutena. Perioodikas ja kogumikes avaldatud
töödest on arvestatud vastavates bibliograafilistes väljaannetes¹⁴
registreeritud. TRÜ Teaduslikus Raamatukogus leiduvad
K. Marxi ja F. Engelsi tööd on toodud nimestikuna artikli lõpus.

TRÜ Teaduslik Raamatukogu sisaldab Eesti NSV raamatu-
kogudest kõige rikkalikumalt K. Marxi ja F. Engelsi teoste esi-
trükke ja nende eluajal ilmunud kordustrükke. Eriti väärib mär-
kimist, et mitmeid teoseid oli võimalik kasutada Tartus juba
nende ilmumisaastal.

TRÜ TEADUSLIKUS RAAMATUKOGUS SÄILITATAVATE K. MARXI JA F. ENGELSI TEOSTE HARULDASTE VÄLJAANNETE NIMESTIK

Esitrükid

1. Morgenblatt für gebildete Leser. Stuttgart.
 - a) 30.—31. Juli 1840, Nr. 181—182. Theater. Buchdruckerfest. Literatur (F. O.).
 - b) 10. Okt. 1840, Nr. 243. Bei Immermanns Tod (Friedrich Oswald).
 - c) 17. und 19. Okt. 1840, Nr. 249—250. Rationalismus und Pietismus. Schiffsfahrtsprojekt-Theater. Manöver (F. O.).
 - d) 23.—26. Dez. 1840, Nr. 306—309. Der Ratsherr von Bremen.
 - e) 15.—19. Jan. 1841, Nr. 13—16. Kirchlicher Streit. Verhältnis zur Literatur. Musik. Plattdeutsch.
 - f) 17.—20. Aug. 1841, Nr. 196—200. Eine Fahrt nach Bremerhafen.
2. Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst. Leipzig.
 - a) 7.—9. Juli 1842. Fr. Engels. Alexander Jung. Vorlesungen über die moderne Literatur der Deutschen. (Friedrich Oswald).
 - b) 16. Nov. 1842. Noch ein Wort über: «Bruno Bauer und die akademische Lehrfreiheit von Dr. O. F. Gruppe. Berlin, 1842.» (K. M.).
3. Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen von Friedrich Engels. Leipzig, 1845.
4. Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon. Par Karl Marx. Paris-Bruxelles, 1847.

¹⁴ [K.] Marx, [F.] Engels. Verzeichnis. Werke, Schriften, Artikel. Berlin, 1968 ja B. C. Шнеерсон. Опыт библиографии произведений Ф. Энгельса и К. Маркса на русском языке. М., 1924.

5. Allgemeine Zeitung. Augsburg.
 - a) 27. Okt. 1859, Nr. 300 [Brief an den Redakteur der «Allgemeinen Zeitung»] (K. Marx).
 - b) 21. Nov. 1859, Nr. 325. Erklärung. (Karl Marx).
 - c) 17. Febr. 1860, Nr. 48. Erklärung. (Karl Marx).
 - d) 1. Dez. 1860, Nr. 336. Erklärung. (Karl Marx).
6. Die preußische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei. Von Friedrich Engels. Hamburg, 1865.
7. Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Von Karl Marx. Erster Band. Hamburg, 1867.
8. Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Von Karl Marx. Zweiter Band. Hamburg, 1885.
9. F. Engels: Marx, Heinrich Karl. — Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Dritte Ausgabe. Jena, 1892.
10. Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Von Karl Marx. Dritter Band. Hamburg, 1894.

Kordustrükid

1. Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Von Karl Marx. Zweite, verbesserte Auflage. Erster Band. Hamburg, 1872.
2. Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft. Von Friedrich Engels. Vierte vervollständigte Auflage. Berlin, 1891.
3. Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats. Von Friedrich Engels. Fünfte Auflage. Stuttgart, 1892.
4. Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats. Von Friedrich Engels. Sechste Auflage. Stuttgart, 1894.
5. Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. Von Friedrich Engels. Dritte, Durchgesehene und vermehrte Auflage. Stuttgart, 1894.
6. Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850. Von Karl Marx. Mit einer Einleitung von Friedrich Engels. Berlin, 1895.

K. Marxi ja F. Engelsi teoste tõlgete haruldasi väljaandeid TRÜ Teaduslikus Raamatukogus

1. Le Capital. Par Karl Marx. Traduction de M. J. Roy. Paris, Libraire du Progrès, [1885].
2. К. Маркс. Капитал. Т. II, кн. II. СПб., Изд. А. А. Бубнова, 1885.
3. Ф. Энгельс. Происхождение семьи, частной собственности и государства. Изд. 3-е, испр. СПб., тип. Я. Трея, 1895.
4. К. Маркс. Капитал. Т. III, кн. III. СПб., тип. В. Демакова, 1896.
5. К. Маркс. Критика некоторых положений политической экономии. Изд. 2-е, без перемен. М., Изд. В. Бонч-Бруевича, 1896.
6. К. Маркс. Речь о свободе торговли. — Научное обозрение, 1897, № 11, с. 1—13.
7. К. Маркс. Заработная плата, цена и прибыль. — Научное обозрение, 1898, № 12.
8. К. Маркс. Капитал. Т. II, кн. I. Изд. 3-е. СПб., тип. А. Бенке, 1898.
9. К. Маркс. Заработная плата, цена и прибыль. СПб., тип. П. П. Сойкина, 1899.
10. Ф. Энгельс. Происхождение семьи, частной собственности и государства. Киев-Харьков, Южно-Русское книгоизд. Ф. А. Иогансона, 1899.
11. Ф. Энгельс. Происхождение семьи, частной собственности и государства. СПб., Изд. Ф. Павленкова, 1899.
12. Ф. Энгельс. Происхождение семьи, частной собственности и государства. СПб., Изд. Ф. Павленкова, 1904.
13. Ф. Энгельс. Философия. Политическая экономия. Социализм. СПб., Изд. В. И. Яковенко, 1904.

14. К. Маркс и Ф. Энгельс. Современная борьба классов. Одесса, Изд. М. Козмана, 1905.
15. К. Маркс и Ф. Энгельс. Философия истории. СПб., «Молот», 1905.
16. К. Маркс. 18-ое Брюмера Луи Бонапарта. СПб., «Молот», 1905.
17. К. Маркс. Заработная плата, цена и прибыль. СПб., Изд. Г. Ф. Львовича, 1905.
18. К. Маркс. Исторические очерки. I. Очерки из истории Германии 1848—1850. Одесса, Изд. Е. М. Алексеевой, 1905.
19. К. Маркс. Классовая борьба во Франции в 1848—1850. СПб., «Молот», 1905.
20. К. Маркс. Классовая борьба во Франции от 1848 до 1850 г. СПб., Изд. М. Малых, 1905.
21. К. Маркс. Наемный труд и капитал. Одесса, «Молот», 1905.
22. К. Маркс. Наемный труд и капитал. Изд. 2-е. СПб., «Молот», 1905.
23. К. Маркс. Нищета философии. СПб., «Просвещение», 1905.
24. К. Маркс. Речь о свободе торговли. Одесса, Изд. Е. М. Алексеевой, 1905.
25. Ф. Энгельс. К критике политической экономии. Одесса, «Молот», 1905.
26. Ф. Энгельс. Крестьянский вопрос во Франции и Германии. Под ред. Чапинского. Одесса, лито-тип. Б. Сапожникова, 1905.
27. Ф. Энгельс. Крестьянский вопрос во Франции и Германии. Одесса, «Буревестник», 1905.
28. Ф. Энгельс. От классического идеализма к диалектическому материализму. Одесса, Изд. Е. М. Алексеевой, 1905.
29. Ф. Энгельс. От классического идеализма к диалектическому материализму. Изд. 2-е. Киев, Изд. Е. М. Алексеевой, 1905.
30. Ф. Энгельс. От утопии к научной теории. СПб., «Молот», 1905.
31. Ф. Энгельс. Положение рабочего класса в Англии. СПб., «Молот», 1905.
32. К. Маркс и Ф. Энгельс. Манифест коммунистической партии. Полный перевод В. А. Поссе. СПб., тип. Монтвида, 1906.
33. К. Маркс. Введение к критике философии права Гегеля. С предисл. П. Л. Лаврова. СПб., Изд. В. Врублевского, 1906.
34. К. Маркс. 18-ое Брюмера Луи Бонапарта. СПб., Изд. Г. Ф. Львовича, 1906.
35. К. Маркс. Защитительная речь, произнесенная перед кельнским судом присяжных. М., «Новый мир», 1906.
36. К. Маркс. К еврейскому вопросу. СПб., «Знание», 1906.
37. К. Маркс. Капитал. Т. I. Под ред. П. Струве. Изд. 2-е. СПб., Изд. О. Н. Поповой, 1906.
38. К. Маркс. Кельнский процесс коммунистов. СПб., «Молот», 1906.
39. К. Маркс. Классовая борьба во Франции в 1848—1850. СПб., «Просвещение», 1906.
40. К. Маркс. Классовая борьба во Франции от 1848—1850. СПб., Изд. В. Врублевского, 1906.
41. К. Маркс. Либералы у власти. СПб., «Знание», 1906.
42. К. Маркс. Либералы у власти. СПб., Изд. В. Врублевского, 1906.
43. К. Маркс. Нищета философии. Изд. 3-е. СПб., «Новый мир», 1906.
44. К. Маркс. Перед судом присяжных. СПб., «Колокол», 1906.
45. К. Маркс. Революция и контрреволюция в Германии. СПб., Изд. В. Врублевского, 1906.
46. К. Маркс. Революция и контрреволюция в Германии. СПб., «Молот», 1906.
47. К. Маркс. Речь о свободе торговли. СПб., Изд. Г. Ф. Львовича, 1906.
48. К. Маркс. Собрание исторических работ. СПб., Изд. С. Скирмунта, 1906.
49. К. Маркс. К теории прибавочной стоимости. Вып. I. СПб., Изд. журн. «Обновление», 1906.
50. Ф. Энгельс. Жилищный вопрос. СПб., «Донская речь» в Ростове-на-Дону, 1906.

51. Ф. Энгельс. Людвиг Фейербах и конец немецкой классической философии. СПб., «Начало», 1906.
52. Ф. Энгельс. Положение рабочего класса в Англии. СПб., Изд. товарищества «Северных книгоиздателей», 1906.
53. Ф. Энгельс. Происхождение семьи, частной собственности и государства. СПб., Изд. журн. «Популярно-научная Библиотека», 1906.
54. Ф. Энгельс. Происхождение семьи, частной собственности и государства. СПб., Изд. В. Врублевского, 1906.
55. Ф. Энгельс. Развитие социализма от утопии к науке. СПб., Изд. Г. Ф. Львовича, 1906.
56. Ф. Энгельс. Статьи 1871—1875. СПб., «Знание», 1906.
57. К. Маркс и Ф. Энгельс. Святое семейство или критика критической критики. СПб., «Вестник знания», 1907.
58. Ф. Энгельс. Жилищный вопрос. СПб., Изд. товарищества «Знание», 1907.
59. К. Маркс. Капитал. Т. I, кн. I. Под. ред. П. Струве. Изд. 3-е. СПб., Изд. О. Н. Поповой, 1907.
60. К. Маркс. Капитал. Т. III, ч. I, кн. III, главы I—XXVIII. Под. ред. В. Базарова и И. Степанова. Общая ред. А. Богданова. М., «Московское книгоиздательство», 1907.
61. К. Маркс. Кельнский процесс коммунистов. СПб., Изд. журн. «Популярно-научная Библиотека», 1907.
62. Письма Карла Маркса к члену Интернационала Керельману. СПб., Электротпечатня Левенштейна, 1907.
63. Письма И. Ф. Беккера, И. Дицгена, Ф. Энгельса, К. Маркса и др. к Ф. А. Зорге и др. С предисловием Н. Ленина. СПб., Изд. П. Дауге, 1907.
64. Ф. Энгельс. Социализм научный и утопический. СПб., Изд. В. Врублевского, 1907.
65. Ф. Энгельс. Философия. Политическая экономия. Социализм. СПб., Изд. В. И. Яковенко, 1907.
66. К. Маркс. Капитал. Т. III, ч. II, кн. III, главы XXIX—LII. Под ред. В. Базарова и И. Степанова. Общая ред. А. Богданова. М., «Московское книгоиздательство», 1908.
67. Письма К. Маркса, Фр. Энгельса и др. к Ф. Зорге и др. Под. ред. и с предисловием П. Аксельрода. СПб., «Общественная польза», 1908.
68. K. Marx. Kapital. Esimene köide. Peterburi, «Edasi», 1906.
69. K. Marx. Kapital. Esimene köide [I. anne]. Esimese prantsuskeelse väljaande järelle tõlkinud O. Sternbeck. Tln., J. Lilienbachi kirjastus, 1910.

РЕДКИЕ ИЗДАНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ К. МАРКСА И Ф. ЭНГЕЛЬСА В НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКЕ ТГУ

К. Лепик

Резюме

Прижизненные издания К. Маркса и Ф. Энгельса, как на языке оригинала, так и переводные, являются в настоящее время библиографической редкостью. В Советском Союзе библиографической редкостью считаются также произведения основоположников марксизма-ленинизма, изданные в царской России.

Произведение Ф. Энгельса «Положение рабочего класса в Англии», а также I и II тома «Капитала» К. Маркса библиотека Тартуского университета приобрела в год выхода этих книг в свет.

Еще раньше, в 1843 г., библиотека приобрела журнал «Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst» за 1842 г., где были напечатаны статьи К. Маркса и Ф. Энгельса.

В Научной библиотеке ТГУ имеется 6 первых изданий произведений К. Маркса и Ф. Энгельса. Кроме того, имеется 3 периодических издания, где опубликованы статьи К. Маркса и Ф. Энгельса и один словарь политических наук, вышедший в 1892 г. в Йене со статьей Ф. Энгельса о К. Марксе. В библиотеке хранится 6 повторных прижизненных изданий К. Маркса и Ф. Энгельса, из которых особенно важны дополненные и исправленные авторами I том 2-го издания «Капитала» К. Маркса, 4-е издание «Развитие социализма от утопии к науке» и 3-е издание «Анти-Дюринга» Ф. Энгельса.

В Научной библиотеке ТГУ имеется большое количество переводов произведений К. Маркса и Ф. Энгельса на русский язык. Самым старым переводом является II часть «Капитала» К. Маркса, изданная в 1885 г. Всего из русских переводов, вышедших до 1905 г., в библиотеке имеется 12 изданий. В 1905—1907 гг. — годы русской революции — резко увеличилось количество изданий произведений К. Маркса и Ф. Энгельса (всего вышло более 150 изданий). В Научной библиотеке Тартуского университета имеется из них 52 издания. После поражения первой русской революции возникли большие трудности с изданием марксистской литературы. В Научной библиотеке ТГУ имеется только 2-я часть III тома «Капитала» К. Маркса, вышедшая в 1908 г., и «Письма К. Маркса, Фр. Энгельса и др. к Ф. Зорге и др.».

В годы революции на эстонский язык было переведено только одно произведение К. Маркса — «Наемный труд и капитал», вышедшее в 1906 г. в Петербурге в издательстве «Edasi». В библиотеке имеется также первый выпуск I тома «Капитала» К. Маркса, вышедшего в 1910 г. Это издание было переведено на эстонский язык с первого французского издания (вышедшего в 1872—1875 гг.), которое в библиотеке ТГУ отсутствует, однако имеется несколько измененное издание 1885 г.

В конце статьи приведен библиографический список редких изданий произведений К. Маркса и Ф. Энгельса, хранящихся в Научной библиотеке ТГУ.

DIE SELTENEN AUSGABEN DER WERKE VON K. MARX UND F. ENGELS IN DER WISSENSCHAFTLICHEN BIBLIOTHEK DER UNIVERSITÄT TARTU

K. Lepik

Zusammenfassung

Die zu Lebzeiten von K. Marx und F. Engels erschienenen Ausgaben ihrer Werke sind heutzutage sowohl in Originalsprache als auch in Übersetzung zu bibliographischen Raritäten geworden. Ebenfalls als Seltenheit gelten die im zaristischen Russland erschienenen Werke der Gründer des Marxismus-Leninismus.

«Die Lage der arbeitenden Klasse in England» von F. Engels und den 1. und 2. Band des «Kapitals» von K. Marx erhielt die Universitätsbibliothek in ihrem Erscheinungsjahr. Im Jahre 1843 erwarb die Bibliothek die Zeitschrift «Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst» (1842), worin sich Aufsätze von K. Marx und F. Engels befinden. Insgesamt besitzt die Wissenschaftliche Bibliothek der Staatlichen Universität Tartu sechs Erstdrucke der Werke von K. Marx und F. Engels. Ausserdem gibt es in der Bibliothek noch 3 periodische Ausgaben, ebenfalls ihre Artikel enthaltend, und ein Wörterbuch der politischen Wissenschaften (Jena, 1892), wo ein Aufsatz von F. Engels über K. Marx veröffentlicht ist.

Von den zu Lebzeiten von K. Marx und F. Engels erschienenen erneuten Abdrucken ihrer Werke werden in der Bibliothek sechs Ausgaben verwahrt. Besonders hervorzuheben sind hier die zweite Ausgabe des 1. Bandes des «Kapitals» von K. Marx und die vierte Ausgabe der Schrift von F. Engels «Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft» und die dritte Ausgabe des Werkes «Anti-Dühring», die von den Verfassern korrigiert und ergänzt wurden.

Am meisten besitzt die Wissenschaftliche Bibliothek der Staatlichen Universität Tartu Übersetzungen der Werke von K. Marx und F. Engels ins Russische. Die älteste Ausgabe ist der im Jahre 1885 erschienene 2. Band des «Kapitals». Von den bis 1905 erschienenen russischen Ausgaben gibt es in der Bibliothek 12. In den Jahren der Revolution in Russland (1905—1907) vergrösserte sich die Herausgabe der Werke von K. Marx und F. Engels erheblich (insgesamt erschienen mehr als 150 Ausgaben). Die Bibliothek besitzt von ihnen 52.

Nach der Niederlage der ersten russischen Revolution war die Herausgabe der marxistischen Literatur sehr schwierig. In der Bibliothek gibt es aus dieser Periode nur der zweite Teil des 3. Bandes des «Kapitals» und «Briefe von F. Engels und K. Marx an F. Sorge und andere».

In den Jahren der Revolution wurde ins Estnische nur «Die Lohnarbeit und das Kapital» von K. Marx übersetzt, das 1906 in Petersburg im Verlag «Edasi» erschien. Im Besitz der Bibliothek befindet sich noch der im Jahre 1910 erschienene 1. Band des «Kapitals» (1. Lieferung), der nach der ersten französischen Ausgabe ins Estnische übersetzt ist.

Die erste französische Ausgabe des «Kapitals» (erschienen 1872—1875) fehlt in der Bibliothek der Universität Tartu, dagegen besitzt die Bibliothek die etwas veränderte Ausgabe des Jahres 1885.

Der vorliegende Aufsatz ist mit einem bibliographischen Verzeichnis versehen.